

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№11
(19048)

2018 чылдың
февраль 1
четверг

Хүннүң үнери — 08:24
Ажары — 17:03
Хүн дурту — 8:39

Садар өртээ хостуг 12+

Кажан? Каяа? Чүү?

ДУУН

УТИН-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Январь 30-де РФ-тин Президентизи Владимир Путин март 18-те болур президент соңгулдаларының үезинде бодунуң үрөттүрген улустары-биле ужурашканы эрттирген. Аңаа Тыва Республикадан В. Путинниң бүзүрөттүрген килери Мөңгүн-Тайга кожуундан «Өгөн-Бүрөн» күрүнениң унитарлыг дүрүлгезинин директору Өшкү-Саар ржак биле Кызылдан ЦСКА-Тыва хайжыттыг спорт школазының директору Вячеслав Монгуш чораан.

ЧАА АЛБАН

Тываның Баштыңының «Тыва республиканың Өөредилге болгаш яамызының структуразын баалаар дугайында» Чарлыын езугаар, «тин өөредилге адырында өөредилге базы-биле күрүне контролон (хайралын) чорудар, өөредилге ажил-рудулгазынга лицензия бээр, күрүне кредитациязын тыпсыр, билииниң аа квалификациязының (эртем адаларының, эртем аттарының) дуушунда документиленни бадыткаар үн эргелерни боттандыраар эргелди ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының структуразында тургускан. Чалбаннның удуртукчузунга Владимир Монгушту томуйлаан.

БӨГҮН

АВТОБУСТАРНЫ АЛЫР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол үн республиканың школаларын автоустар-биле четчелээр сорулга-биле ниң Чазаның садып эккелгени чаа автобустарның дүлгүрлерин көдээ лалар директорларынга байырлыг далга тыпсыр. Байырлыг эзулалга ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Яна Санчаа биле Чазак кежигүннери кир.

ШКОЛАЧЫЛАР ОЛИМПИАДАЗЫ

Тываның Национал музейинге бөгүн чылдың школачыларының Ада-тутуң Улуг дайынының үезинде Стаград тулчуушкунунуң 75 чыл оюнга аскааткан олимпиадазы болуп эртер.

ШАГААГА УТКУШТУР

Ол-ла хүн тыва чоннуң национал ырлалы Шагаага тураскааткан «Ыдык (гелдеривис)» («Священные реликвии») деп делгелге Тываның Национал музейинге ажиттынар.

ДААРТА

ДЕЛГЕЛГЕ АЖИТТЫНАР

Февраль 2-де Тываның Национал музейинге Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде немец-фашист эжелекчилер-Сталинград тулчуушкунунга чылча канындан бээр 75 чылынга тураскааткан делгелгениң ажыдышкыны ур.

«Шын» солуннуң доктаамал номчукузу, бижекчизи болгаш чагыдыкчызы Маадыр-оол Моңгушевич Данзын бо 2018 чылда онзагай юбилейни демдеглеп эрттирип турар — Тываның хоочун солуну «Шынны» чагыдып эгелээнинден бээр 60 чыл болган. Бо юбилей солуннуң коллективинге база чугула болушкун, чүге дээрге Маадыр-оол Моңгушевич ышкаш кижилер барда, «Шын» чоннуң солуну болуп кезээ шагда артар.

Бичи оолчугаш үемден бээр Маадыр-оол Моңгушевичини таныыр мен. Ак-Туруг суурнуң чонунуң «Узун Данзын» азы «Мөге Данзын» деп хүндүлөп адаары кончуг улуг-шыырак, эрес-кежээ ашактың оглу чүве. «Ачам үргүлчү «Шын» солунну чагыдып алыр, ону номчуур, мени база ол солунну номчу, ында угаадыгы чүүлдер бар дээр. Номчул каапкан солуннарын ханада кадап каан чээрби сантиметр узун дурттуг кадагга дизе идип каар» — деп, Маадыр-оол Моңгушевич сактып чугаалаар киж.

Бир катап «Шын» солунга Ак-Туруг суур чурттуг чогаалчы Өлчей-оол Моңгуштуң шүлүүн парлап каан болган. Ооң шүлүүн сонуургап номчааш, «Шынны» эң-не баштай боду чагыдып алган. Ынчан 1958 чыл-дыр, а ол боду чаа-ла 18-ле харлыг хып дээн аныяк эр турган. Оон бээр-ле «Шын» солун-биле Маадыр-оол Моңгушевичиниң амыдырал-чуртталгазы, ажил-ижи, чогаадыкчы салым-чаяаны үзүлбес харылзаалыг апарган. «Шын» солунну номчуvas болзумза, сагыжымга бир-ле чүүл четпес ышкаш боор — деп, чугаалаар киж. — Номчурунга ынак солунумдан республикада кандыг болуушкуннар болуп турарын, амыдырал-чуртталганың янзы-бүрү айтырылганын чоннуң хамаарылгазын билип ап чоруур мен. Чоннуң угаан-бодалы кижиниң хүн бүрүде чуртталгазынга дыка салдарлыг».

1958 чылда «Шын» солунну чагыдып алгандан бээр ооң доктаамал бижекчизи база апарган. 1964-1968 чылдарда Тывадан ыракка, Москваның кооперация институтунуң экономика факультетинге өөренип чораан чылдарында безин «Шын» солунну доктаамал чагыдып ап турган. «Ол шагда ССРЭ-ниң почтазы дыка эки ажилдап турган. «Шын» солунну бандерольга мээң өөренип турганым институтче чорудулар. Бодум номчааш, көктеп каар мен. Москваның өөредилге черлеринге өөренип турган тыва студентилер мээң өрээлимге келгеш, Тыва чуртувуста чүү болуп турарын «Шын» солундан сонуургап номчул, билип алырлар. Горький аттыг литература институтунга өөренип турган Моңгуш Доржу суг болза неделя санында кээр, чүге дээрге ынчан ооң чогаалдарын «Шынның» арыннарынга бо-ла парлаар» — деп, Маадыр-оол Данзын сактып чугаалап олурду.

«Шын» солунну көктеп алыр чаңчылын ол кажан-даа салбаан. Москваның кооперация институтун доозупкаш, Өвүр кожуунга экономистеп ажилдап чорааш, «Шынны» 1970 чылдан бээр көктеп ап келген. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгеш, Кызыл хоорайже көжерге, «Шынның» көктешкилери бир чүүк

«Шынның» шынчы өңнүү

ОНЗАГАЙ ЮБИЛЕЙ

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

машиназының чүгү чыгыы болган. Амканчаар, көктешкилерниң чамдызын тус черниң чамдык библиотекаларынга, солуннуң шагдагы үндүрүлгелерин номчуксаан кижилерге бээр ужурга Маадыр-оол Моңгушевич таварышкан. Кызылга көжүп келгеш, «Шынны» көктеп номчуур хевээр. 2014 чылда ооң бажыңыга баргаш, «Шынның» көктешкилерин кончуг камныг шыгжап каанын суглуг караам-биле көрдүм.

«Шынның» арыннарынга кады өөренип, ажилдап турар эш-өөрүнүң дугайында бижи, бижээн чүүлдеринге амыдыралда болуушкуннар бодунуң хамаарылгазын илередип, сагыш-сеткилин өске кижилер-биле үлежи, бодунуң бижээн чогаалдарын парладып чоруур. Ол дээрге Маадыр-оол Моңгушевичиниң ажык сеткилдигин, угаан-медерелиниң сайзыраңгайынын, хөй чүүлдерни билириниң херечизидир. Ынчангаш ооң амыдырал-чуртталгазы солун, эртем-билии бедик, бүдүрген ажил-херээ хөй.

1961 чылда Кызылдың педагогика училищезин дооскаш, Ак-Туруг школанынга тыва дыл болгаш литература башкылап ажилдап турган. Ооң бо эртеми Маадыр-оол Моңгушевичиниң чогаалга салым-чаяанының бадыткалы. Хоочун номчукчувустуң чогаат-

кан шүлүктөрүн чон «Шын» солуннуң арыннарындан бо-ла номчуур. «Үе-биле деңге базып», «Шынчы өңнүктөр», «Чүс-чүс чылдар чурттаваас мен» дээш өске-даа шүлүктөр номнарының автору.

Москваның кооперация институтун 1968 чылда доозупкаш, Маадыр-оол Данзын Өвүр кожуунуң «Торгалыг» совхозка экономистеп, Өвүр кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелинге кол экономистеп, районнуң саң-хөө килдизин эргелекчилеп, кончуг берге 1992-2000 чылдарда Өвүр кожуунуң чагырыкчызынга чон мурнундан соңгуттуруп, ук албан-дужаалга чедишкенин ажилдап чораан.

Маадыр-оол Моңгушевич Данзынның «Шын» солунну 60 чылдар дургузунда үзүктөл чок чагыдып келгени — онзагай юбилей!

Кайгамчык юбилейни «Шын» солунуң коллективи «Шынның» шынчы өңнүү, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Маадыр-оол Данзын-биле кады демдеглеп турар.

Төнчү чок чогаадыкчы чорукту, каңкадыкшылды, аас-кежикти «Шынчылар» силерге күзеп тур бис.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.

Тываның Баштыңының парлалга албанының медээлери

ОНЗА БАЙДАЛДАР
АЛБАНЫНДА

Тываның Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар албанының коллегия хуралына эрткен чылдың түннелдерин үндүрүп, 2018 чылда мурнады боттандыраар угланышкыннарны чугаалашкан.

Камгалал албанының «112» системазын ажылгалга киригени 2017 чылда кол угланышкыннарның бирээзи болган. Кызылга системаны ажылгаарының шенелдезин күзүн эгелзэн. Чурттагы чондан чагыларны дүне-хүндүс дивейн хүлээп эгелзэн үеден – 2017 чылдың октябрьның 17-ден 2018 чылдың январь 22-ге чедир 21379 кыйгырткы келген. Оларны өөренип көөргө, 3 муң хирези «01», «02» база «03» албаннарга хамааржыр. 12 муң хире дыңнадылганың меге болганы системаның ажил-чорудулгазының дугайында хамаатыларның чедир угаап билбейн турары дүвүреничиг.

«112» системаның ажилын экижидери-биле «МТС», «Мегафон», «Теле2», «Билайн» соталыг харылзаа төлээлери база «Ростелеком» биле «Тывасвязьинформ» харылзаа операторлары таварыштыр оперативтиг албаннарны дүрген кыйгырткының маршрутун кириген. Амгы үеде Кызылдың чурттагыларын шуптузун азы республиканың чурттагы чонунун 33 хуузу системаже хаара туткан.

«2014-2018 чылдарда чурттагы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаары, өрттен айыыл чок чорукту болгаш суг объектилеринге кижилерниң айыыл чок чоруун хандылары» ТР-ниң күрүне программаның күүседири-биле төпке кыйгырткышкынар болбаазырадыр дериг-херекселдер садып алырынга, ону эптеп, ажилдадырынга республика бюджетинден 6 млн. 509 муң рубльди үндүргөн. «01», «02», «03» дежурный-диспетчер албаннарында, ФАЧАЭ, Кызыл хоорайда кризистиг байдалда удуртулга болгаш ЧДДА төвүнде автоматчыткан ажилчын олуттарны тускайлаан.

Республиканың чурттагы чонунга дыңнадышкын бээр системаны эде чаартканы Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар албанының эрткен чылын кылган база бир кол ажылынга хамааржыр. «Дыңнаан кижиге, чепселгенге» төлөвилелче чурттагы чонга дүрген дыңнадышкын бээр чамдык чүүлдер база кирген. 2017 чылда чурттагылык 4 черде — Бай-Тайга кожунунуң Кара-Хөл, Эрзин кожунунуң Качык, Бий-Хем кожунунуң Хүт биле Севи суурларда

дыңнадышкын системазының ытыктыр медээлээр автономнуг комплекстерин тургускан. Регионнун дыңнадышкын системазының ийи кезээ Эрзин биле Сүт-Хөл кожуннарда ажилдап эгелзэн. Республиканың 66 хуузу чурттаан 28 чурттагылык черлеринде дыңнадышкынның техниктиг дериг-херекселдерин эптзэн.

Тываның девискээринде бойдус хүрээлелинде туристерниң киржилгези-биле бооп болур чүүлдерни эвээжидери — Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар албанының 2018 чылда ажылының чугула кезээ. ТР-ниң Чазааның бадылааны, 2030 чылга чедир туризмни хөгжүдөр стратегияда турисчи ажил-чорудулганың комплекстиг айыыл чок чоруун хандыраары ооң кол кезээ.

Ачы-дуза чедирип турар ажилдакчыларның, тодаргай маршруттарда үдеп чоруур экскурсовод база үдеки инструкторларның профессионал белеткелиниң талазы-биле хөй айтырылгар барын өөренип көргөш, Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар албаны «Камгалакчының баштайгы белеткел» программаны ажилдап кылган. ТР-ниң ХК база ОБ-ниң өөредилге-методиктиг төвүнүн баазазынга турисчи фирмаларның экскурсоводтары, камгалакчылар болгаш хамаатылар өөредилгени эртип болур. Регионда дилээшкын-камгалал ажилдарын дүргөдөдүп, ниити шынарны бедидер дээш, аварийлиг катап тургузушкун албанының камгалакчылары болгаш специалистери мергежилни бедидер.

Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар албаны туристерниң айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле нормативтиг эрге-хоойлу чурумунга дүүштүр эрге-чагырганың шупту структураларының кады ажилдажылгазын таарыштырып кириерин дыңнаткан.

Ол ышкаш бо чылын регионнун девискээринде амы-тынга болгаш кадык-шылга улуг айыылды тургузуп болур чүүлдер дугайында туристерге дыңнадыг системазын ажилдадырын планнаан. Арга-арыг, суг объектилеринге база дагы, тайга черлерге айыыл чок чоруктуң дугайында сагындырыг бижиктерни чаартыр. Интернет — курлавырлар, телевидение, радиодамчыдылга, парлалганың массалыг информация чепсектери база информастыг самбыралар таварыштыр медээлээр.

АДРЕСТИГ ДУЗА

Тыва Республиканың Чазаа эвээш хандырылгалыг өг-бүлелерге адресстиг дуза көргүзеринче угланган социал төлөвилелдерни бот-

тандыраарынга бо чылын 15,6 млн. ажыг рубльди тускайлаан. Төлөвилелдерниң онзагай талазы — кайы-бир социал деткимчени көргүзүп тура, амыдыралдың берге байдалындан үнер база социал азырадыкчы хөөндөн адырлыр хемчеглерни хары угда алганында.

«Инек — чемгерикчи малым» губернатор төлөвилелиниң 619 база «Социал картофель» төлөвилелиниң киржикчилери болган 1978 өг-бүлелер боттарының материалдыг байдалын болгаш ааш-чем курлавырын экижидип, хууда дузалал ажил-агыын хөгжүдүп, уругларын күш-ажылга кижизидер аргалыг болган. Ол төлөвилелдер күүселдезинче республика бюджетинден 23 млн. хире рубльди аңгылаан.

Эвээш орулгалыг, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге 619 баш бызаалыг инекти үлзэн, эрткен чылын 277 баш бызааны камгалап алган. Кожууннарның чонну ажилга хаара тудар төптери төлөвилелдин ажил чок 130 киржикчизин ажилче хаара туткан, 3 херээжен кижини профессионал мергежилдерге өөреткен.

«Инек — чемгерикчи малым» төлөвилелдин киржикчилери-биле 4,5 муң тонна мал чемин белеткзэн. Хөй ажы-төлдүг 862 база долу эвес 170 өг-бүлелерге картофель болгаш ногаа үрезиннерин үлзэн соонда, өг-бүлелер ортумаа-биле 300 кг картофельдин база 20 кг ногааның дүжүдүн ажаап алган. Муниципалдыг тургузуг бүрүзү-ле дараазында тарылга сезонунда өг-бүлелерни деткип үлээр кылдыр 16 ажыг тонна картофель үрезинин шыгжаан.

Ядыы категорияже хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер кирип турар. Ынчангаш бирги ээлчегде ыңдыг өг-бүлелерни деткиринче социал төлөвилелдерни угландырган. Хөй ажы-төлдүг 718 өг-бүлөгө чуртталга-коммунал ачы-дузанын төлээр база хөмүр садып алырынга дуза дыка херек. 2017 чылда «Социал хөмүр-даш» төлөвилелди күүседиригге 5,862 млн. рубльди чараан, 2016 чылга деңнээр, 7 хуу азы 362 муң рубль хөй (2016 чылда 5,5 млн. рубльди үндүргөн).

ТЫВАДА КЕЛГЕН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Тывада ажылының аайы-биле келген Күрүне Думазының депутады Мерген Ооржак-биле, вторникте, ужурашкан.

Депутат республикада келген бодунун программаның база регион баштыңының даалгазы-биле федералдыг яамалар болгаш ведомстволарга ажылының

түннелдерин таныштырган. Эде соонда, делегей чергелиг эрге-бай алырын планнаан Кызыл хоорайда порт тудуун база чугаалашкан.

Россия Федерациязының Президентиниң Айыткалында даалгаларны соңгукчуларның кириген чагыг боттандыраары-биле 2018 чылдың ралдыг бюджетин хевирлээнин М. Ооржак чугаалаан. Документ шуптуал хүлээлгелерни хандыраары ачы-дузаларын, эвээш орулгалыг хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге социал деткимче хемчеглерин, социал структура хөгжүлдэзин база экономиканы өздүдени деткир.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Красноярск крайга чоруктуг хүрешке «Гран при Иван Гин» делегей чергелиг маргылдар көрүп, крайның губернатору хүлээлгезин күүсөдип турар сандр Усс-биле Сибирь федералдыг университетке, культура гаш уран чүүлдүн объектилер чорааннар.

«Бүгү-делегейниң студент оюнунуң бүдүүзүнде, культура адыр кады ажилдажылганы идепкейжи регионнарның баштыңнары чугаала Тыва Красноярск край-биле кады даарынга белен» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээнин enisey.tv-га дыңнады.

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол: «Күш-ажылы, детки дээш краснояржыларны хүндүлээр Бистиң чогуур ужуруг найырлары болгаш хамаарылгавыста демне сөөлгү чылдарда чиде бергени хандыг. Александр Викторович ооң командазы ол ажилдың чаа дүжүзү деп санаар мен. Аңаа де байдалдыг партнерлар болуп кады даар бис».

Шолбан Кара-оол биле Александр Усс музейни сонугурап көргөннөр: «Эжим, төрзэн черинге ханы ынак бо Красноярск крайның культуруг бай ооң чоргааралы. Албан аайы-биле сеткиливистен музейни барып көргө онза болду. Бөгүн ында кайгамчы орус чурукчу, улуг краснояржы Василий Иванович Суриковтуң Сибирь альбумундан шылгараңгай чуруктарының де гези ажиттыганы. Красноярскиде чер-чурттугларымны бо чоокку хүн ол делгелгени албан көөрүн сүмелди Хоолгалаан чуруктарны эвес, а чүүлдүн езулуг эртинезин сонугурап дег чүве кайда боор».

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Баштыңының «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» төлөвилелин күүседириг чурумун бадылаарының дугайында 2017 чылдың декабрь 18 № 547 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Бадылаары болза:

Тыва Республиканың Баштыңының «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» төлөвилелин күүседириг чурумун;

Тыва Республиканың Баштыңының «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» төлөвилелин киржикчилеринге социал деткимче хемчеглериниң көргүзүрүнүң талазы-биле республика комиссиязының дугайында дүрүмү;

Тыва Республиканың Баштыңының «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» төлөвилелин киржикчилеринге социал деткимче хемчеглериниң көргүзүрүнүң талазы-биле республика комиссиязының составын.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш

хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органның Тыва Республиканың Баштыңының «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» төлөвилелин күүседириг талазы-биле нормативтиг эрге-хоойлу актыларын ажилдап кылгаш, хүлээп алыр кылдыр сүмелээр.

3. Тыва Республиканың республика бюджетиниң аша-хөреңгизиниң Тыва Республиканың Баштыңының «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» төлөвилелин күүседириг талазы-биле кол башкарыкчызы кылдыр Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызын томуйлаар.

4. Күжүн чидирген деп санаары болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2015 чылдың март 12-де «Өг-бүлө бүрүзүнге — дээди эртемниг бирден

эвээш эвес уруг» губернатор төлөвилелинге дүүштүр дээди өөредилгениң өөредилге организацияларында өөренип турарларга социал деткимче хемчеглериниң дугайында» №98 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2016 чылдың март 16-да «Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарында өскерилгелер кириериниң дугайында» №73 доктаалының 1 пунктузун;

Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың июнь 8-те «Тыва Республиканың Чазааның өөредилге талазы-биле чамдык доктаалдарында өскерилгелер кириериниң дугайында» №271 доктаалының 4 пунктузун;

5. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталында» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизиинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Делгелге

СТАЛИНГРАДТЫҢ ИЗИГ ХА

Россияның регионнарынга, ол ыч Тывага, төлээ черлерин тургузар дугайы Ада-чурттуң Улуг дайынының Төп музей (Тиелелге музейи) эгелекчи саналын Тыва Республиканың Национал музейи деген Өзүп орап салгалдың шериг-патриотчу кизилгезинге ол демниг ажилдажылга хемчеглерин организастаарынга улуг детки болур. Тиелелге музейи-биле харылзаа т кураторунга төөгү килдизиниң эргелекч төөгү эртемнериниң кандидаты, доцент Оюновна Дыртык-оолду томуйлаан.

2017 чылдың октябрь 11-де Тиелелге музей салбырын тургузарының дугайында керээге салган. Сталинград тулчуушкунунга немец-фашистерлерни совет шеригниң чылча шапкань 75 чыл оюнга тураскааткан хемчеглерни РФ Президентиниң 2017 чылдың февраль 2-де үндү Чарлыы езугаар эрттирп эгелзэн. Кызыл школаларының доозукчу класстарына олимпиадыны организастаар. Олимпиаданың тиелекчил февраль 2-де «Сталинградтың изиг хары» деп делгелге музейиниң фондузунуң делгелгезиниң адышкынында шаңнап-мактаар. Февраль 2 — чылда Сталинград тулчуушкунунуң төнгөн хүн делгелгени найысылалдың музейи-биле бир ду демниг эрттирп турар.

Бистиң к

Чаа төлевилел

ТЫВА АЪТТЫ ЧИДИРБЕС!

(Интервью)

2018 чылда тыва аъттын уксаазын арыгга өстүрүп көвүдөдириниң, кадагалап-камгалаарының талазы-биле бурунгаар көрдүнгөн, мурнадыр сорулгалыг төлевилел ажилдап эгелзэн. Ол дугайында Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызының чылгы мал, сыын болгаш куш ажилының килдизиниң начальниги Сергей Мөнгеевич Оюн-биле чугааны кылды-выс.

— Тыва кижиниң амыды-алы чажындан-на аът-биле рок, харылзаалыг болгай. ыка чөптүг төлевилелди кылдап кылып эгелзэн-дир, ну чон үнелеп деткиир боор. ынчанга ооң дугайында истиң номчукчуларывыска айылбырлап бээр силер бе, ергей Мөнгеевич.

— 2017 чылда-ла бо төле-вилелдин белеткел ажилдары элзэн. ТР-ниң Көдээ ажил-агый олгаш аъш-чем яамызының элзэлери, ТКУ-нуң көдээ ажил-агый факультетиниң башкы-ары, Аът федерациязының ежигүннери, мурнакчы мал-ынар база мал эмчилеринден үргүстүнгөн ажилчы бөлүк Тывада чылгы мал азырап турар малчынар-биле кады ажилдап элзэн-бис. Бистиң бөлүкте баканның ипподромунуң специализи, зоотехник, көдээ жыл-агый эртемнериниң кан-идады Мария Александров-а Гураль база кирип турар. ылгы аъттарның ханын, чел, дуруунуң хылгын дүгүн дөзү-ле тускай үрелбес пробирка-арга алгаш, Рязань хоорайның а-биле ажилдаар эртем-шин-илел институтунче (Россияда ыгыс институт) чоруткан бис. пар ону баш бурунгаар өөренип елезин дээш. Ону чүге кылып рарыл дээрге, ооң дузазы-би-аъттарның ДНК-зы езулуг бо ва уксаага хамааржыр бе деп үлдү көөр дээш.

Бо төлевилелге бюджет-акша көрдүнгөн. 2018-2020 чылдарда эртем-шинчилел чылдарын ооң-биле чорудар. этем-шинчилел институтунга вада чеже тыва ханныг аът ырыл, тыва аът аразында чеже йнак аъттар барыл, езулуг аандагы уксаалыг аът бо үеде нчаар өскерилгенил — дурт-ны, даштыкы, иштики хевири керилген бе дээн ышкаш ай-

Кур-Дагба Лацаа.

тырыгларны 3 чыл дургузунда өөренип, шинчилеп кээр. Ооң түннелинде методиктиг ажилды ажилдап кылып. Ол тыва аътты канчаар өстүрери, өзүп турар че-ринге, девискээринге камгалап арттырары дээн ышкаш.

Ол ышкаш тыва аъттын ук-саазы кандыг турар дээн тускай негелделерге дүүштүр характе-ристиканы кылып. Тыва аъттын чаа хевирлерин өстүрериниң рекомендациязын ажилдап кылып.

— Чаа хевирлери дээрге?

— Чижээлээрге, Таңдын хе-вири (Тандынский тип) чүзү-биле ылгалдыг — сүткүрү, маңгыры, өң-чүзүнү... дээн ышкаш. Аңаа Тываның шупту чылгы мал азы-рап турар чылгычылары киржир ужурлуг.

— Тывада кайы кожууннар-да ылап тыва уксаалыг аът-тар барыл?

— Амдызында боттарывыс безин билбес бис. Боттары-выстың анаа санап турарывыс-биле Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Би-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарда хөй, колдуу шупту кожууннарда бар деп болур.

Бо ажилдың түннелинде тыва аът Тываның өңчүзү болур, ылап тыва аът бар деп чүлдү бадыткаар.

— Мооң мурнунда тыва аътты шинчилээр ажилдар турган бе?

— 1993 чылда Россияның уксаалыг аът реестринде тыва уксаалыг аът бар деп чүгле би-жээн. Чоннуң шилип үндүргени-биле тыва уксаа бар деп кириген, а чогуу ханы өөренип көрбээн.

Тыва аъттын ханы чидип бар чыдар. Ону чидирбес сорулга-биле Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оолдуң «Тыва аътты чидирбес!» дээн кыйгырынга каттыжып, ажилдап эгелзэн бис.

— Аът чарыштарының ду-

гайында чүнү чугаалап болур силер?

— Амгы үеде тыва аът өзүп келген. Мурнунда аъттын сир-тинге чедир узуну 1 метр 40 сантиметр боорга-ла, тыва аът деп санап турган. Бо үеде аът чарыжын аңгы эрттирип эгелзэн. Тыва аъттын сиртинин беди-шын эвес деп маргыш чоруп турар. Ынчанга эртемденнер бо ажилды кылыптар болза, мындыг маргыштыг айтырыглар чидер.

Кожууннарда бөлүк аъттар-ны хемчээш, шупту талазы-биле комплекстиг өөренип көргөш, тыва аъттын эң биче хемчээлдиг негелдезинге дүүштүр тургу-зарга, чылгычы сертификатты, аътка паспортту алып. Ол аът-ка электронуг чипти салгаш, реестрге кириер. Тывага чаңгыс аай реестрни тургузар.

Олчүүл, чижээлээрге, чарыш-ка аътты кириштирерде, ээзи аъттын паспортун көргүскөш, чивиниң дугаарын айтып бээрге, реестрден көрүптер, эптиг апаар. Уксаалыг мал ажил-агыйлары база реестрге турар ужурлуг. РФ-тиң Күрүнениң уксаажыдылга номунда эң эки көргүзүлгөргө аъттарны (аскырларны, белерни, чарыш аъттарын) кири бижип турар.

2020 чылда тыва уксаалыг аъттарның чаңгыс аай күрүне номунун бирги томун үндүрер бис. Ол номга эң эки деңзиги, чүзүнүг, маңгыр талазы-биле эки көргүзүлгөргө аъттарны кириер. Ол ном РФ-тиң ниити реестринче база кирер. Өске чурттуң хамаатызы ол реестр таварыштыр бистиң тыва уксаа-лыг аътты садып алып аргалыг болур. Чижээ, Австралияның чурттакчызы реестрде кирген мындыг дугаарлыг, Тес-Хемниң «Чодураада» тыва аътты садып алып деп болур.

Ол ышкаш бистиң тыва аът-тарны делегей аукционнарынга садары-биле салып болур. База делегей чергелиг спортчу мар-гылдааларга база кириштирер аргалыг апаар.

Бо чүүл мал эмчилериниң ажилдаарына база эптиг бай-далды тургузар.

— Аът талазы-биле тускай эртемниг специалистер Тыва-да бар бе?

— Бо төлевилелде чылгычы-ларны билин бедидер курс-тарга эртем, теория талазы-

биле өөредир. деп турар бис. Зоотехниктерде аът талазы-би-ле тускай специализация чок. Ынчанга аът ажил-агыйының талазы-биле тускай эртемниг зоотехниктерни өөредир сорул-галыг бис. Ол ышкаш жокейлер (аът мунукчулары) өөредири база көрдүнгөн.

Аът спортунга тускай дериг-херексел (обмундирование) база херек болгай. Ынчанга тыва аътка тыва эзер, чүген, чупар дээш өске-даа дериг-хе-рексел кылып тускай специли-стер херек, салгалдан салгал дамчаан мастерлерни хаара тудар бис. Школаларга 5-тен 9 класс оолдарга аът ажил-агыйын бөлгүмнерге өөредири күзөңгич.

— «Сыдым байырлалда-рында» школачыларны ки-риштирип турар болгай.

— Ийе. Бичии оолдарны мал ажилынче, чылгы ажилынче чоокшуладыр сорулга-биле Тес-Хемниң Ак-Эрик сумузу-нун Кызыл-Чыраа школазында Кур-Дагба Лацаа өөреникчилеринге аът херекселдерин кылып өөредип эгелзэн. Кызыл-Чыраа школазы ол талазы-биле өске школалардан бедик деңгелде чоруп турар. 2017 чылда Са-магалдайга «Сыдым байырла-лын» Тес-Хем, Эрзин, Таңды, Чеди-Хөл кожууннар аразына эрттирген. Аңаа элээди шко-лачылар аргамчыны, колунну өрүүрүңге, аът сыдымнаарына мөөрейлешкенер. Бирги чери Сосновка школазы алгаш, бо чылын ол байырлалды ук сумуга эрттирер болган.

Удавас, чылгы бээрге, зона аайы-биле барыин кожууннар-га «Сыдым байырлалдарын» эрт-тирер сорулгалыг бис. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы бо байырлалдың тиилекчилеринге 15 муң рубльдин акша шаңналын тыпсыры чаңчыл болган.

— Тываның ипподромунуң салым-чолу кандыг байдалда, Сергей Мөнгеевич?

— Тываның ипподрому амгы үеде «Россияның ипподрому» деп федералдыг акционерлиг ниитилелде быжыглаттыгган. Олар ипподрому хөгжүдөр бис деп азаап турар. Аңаа тотализа-торлуг улуг ипподрому ажилда-дыр деп планыг.

Аътка ынак тыва оолдар база бир-ле ажилды кылып эгелзэн. Чижээ, Начын Алдын-оолович Ховалыг бодунуң изиг күзели-биле Каа-Хемден чер алгаш, аъттар өөредир, аът мунар ажык манежти кылып эгелзэни база онзагай. Ол аңаа иппотерапия-ны (аът дузазы-биле эмнээр) тургузар сорулгалыг. Ооң ачы-зы-биле инвалид уругларны аъттын дузазы-биле эмнээр аргалыг боор.

— Тывада уксаалыг чылгы мал тудуп турар ажил-агый-лар чечел?

— Тес-Хемниң «Чодураа» КУБ, «Ирбис» КБК, Өвүрде «Кошкар-лыг» КБК, Эрзинде сураглыг чылгычы Сергей Ынаалайның «Ямалык» КБК, Барыин-Хемчик-те сураглыг чылгычывыс Орлан Монгуштуң «Арыг-Хем» деп ажил-агыйы хамааржыр.

— Эгелеп алган ажылыңар чедишкениң болзун. Интер-вью бергениңер дээш чет-турдим, Сергей Мөнгеевич. Алдынай СОЯН.

Сүзүглел

СЕТКИЛИНДЕН

Тыва Республиканың Камбы-лама эргелелиниң башкылары Россияның Ке-земче күүселдезин чорудар федералдыг албанының ТР-де эргелелиниң 2 дугаар эдип-чазаар эмнелге албан черинге чедип, Шагаа бетин-де шииттиргеннер-биле ужу-ражып, байырлалдың ужу-руктазының база сагыш-сеткил арыглаашкынының дугайында чугааны кылган.

Даштын агаарның соогу -47 градус чедип-даа турган болза, саң салыр езулалга шииттир-геннер күзелди-биле кириш-кен. Олар оран-таңдызынга чалбарып, ооң ээзинге өргүл кылып, аъш-чем дээжизин отче салып турган. Улаштыр эдип-чазаар эмнелге албан чериниң хүрээзинге Кежик Башкы улуг судурларны номчаан.

Номналдар үезинде эки чал-барып, сүзүглээрин, эрги чыл-биле кады үүлгөткен херээ — кара нүгүлү, угаанының хири, мугулай чоруу, өске-даа шаптараазын-нар шупту арлып чоруй барзын, Чаа чылче арыг-чагай сеткил-биле кирейн деп чалбарып, сүзүглээрин ламалар чагаан.

Валентин КУПРИЯШКИН.

Кызыл хоорай.

Прокурор хыналдазы

САЙТЫГА КИИРБЭЭНИ ДЭЭШ...

Прокурор хыналдала-рының түннелинде муни-ципалдыг унитарлыг бүдү-рүлгениң директорунга тор-гаалды онааган.

Тыва Республиканың Тожу кожуунуң прокуратуразы суг хандырылганың болгаш суг сордурулганың талазы-биле ажил-чорудулга дугайында фе-дералдыг хоойлу-дүрүмнерниң күүселдезин хынаан.

Суг хандырылганың бол-гаш суг сордурулганың та-лазы-биле медээлерни ажык болдурарының стандарттарын бадылаан РФ-тиң Чазаның 2013 чылдың январь 17-де № 6 доктаалының негелделери тур-буже, «Тоора-Хем» МУБ соок суг хандырылгасына тариф-тер доктаадырының айтырыг-ларынга хамаарышкан медээни «Интернет» четкизинде күрүне-ниң тарифтер башкарылганы-ның талазы-биле Тыва Респу-бликаның күүсекчи эрге-чагырга органының албан езузунуң сай-тызынга кирибээн.

Ук барымдаага үндезилээш, Тожу кожуунуң прокуратура-зы «Тоора-Хем» муниципал-дыг унитарлыг бүдүрүлгениң директорунга хамаарыштыр РФ-тиң Административтиг эрге-хоойлу хажыдышкынының дугайында кодекстин 19.8.1 чүүлүнүн 1 кезээ-биле көрдүнгөн административтиг эрге-хоойлу хажыдышкынының дуга-йында херекти оттурган.

ТР-ниң Тарифтер талазы-биле албанының доктаалы-биле «Тоора-Хем» МУБ-туң ди-ректорун 5 муң рубль торгаал төлээр кылдыр административ-тиг харысалгага онааган.

Наталья ГРЕК,

Тожу кожуунуң прокурору.

Хоочуннар аравыста

МЭЭҢҮЛҮҮМ

Республиканың харылзаа, радио-телевидение шугумунга дөртөн ажыг чылдар дургузунда ажилдап чораан, оларның бурунгаар хөгжүлдөзүгө бодунуң үлүүн кириген, харылзаа талазы-биле тускай дээди эртемниг баштайгы тыва инженерлерниң бирээзи, күш-ажылдың хоочуну меңээ эрткен чылдың төөгүзүндө канчаар-даа аажок өөрүшкүлүг болушкун Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Тожу, Тере-Хөл кожуннарның чурттагы чону тыва телевидениениң дамчыдылгаларын көрө бергени болду.

Тываның бүгү девискээринге тыва телевидениениң дамчыдылгаларын көргүзүр дээш, тускай республика программаны мээң удуртулгам-биле 2003 чылда ажилдап кылган. Программаның ады «Республиканың бүгү чурттагы чонун тус черниң радио-телевидение дамчыдылгалары-биле хандырамы». Ол программаны херек кырында боттандыра дээш, Москвада телевидение институтунга төлевилел-смета документтерин ажилдап кылган чүве. Ук программада көрдүнгени болза, республиканың шупту суурларынга тыва радионуң болгаш телевидениениң дамчыдылгаларын хүннүң-не ийи шак дургузунда көргүзери болгаш дыңнадыры. Республика бюджетинде акша-төгерикиң чедишпес болганы-биле ол программа сөөлүндө барып күүсеттинмейн барган. Ук байдал мени үргүлчү дүвүредип, хомудадып чораан.

Ынчалза-даа 2010 чылдан бээр «Россияга сан-чурагайлыг телевидениени хөгжүдери» деп программаны боттандырып эгелээн. Үстүндө айытканым республика программаның кирген сорулгаларның чамдызы федералдыг программа езугаар күүсеттинип турары меңээ база өөрүнчүг болду. Кызыгаар чоогунуң субъектилеринге федералдыг программаны боттандырып эгелээн болгаш, бо программаны баштай боттандыра 12 регионнуң санынче Тыва кирген. 2010 чылда Улуг-Хем кожуннуң суурларынга сан-чурагайлыг телевидение дамчыдылгаларын баштай көргүзүп эгеледи. Амгы үеде республиканың 130 ажыг суурларынга сан-чурагайлыг телевидение дамчыдылгаларын көрүп турар.

Сан-чурагайлыг телевидение дамчыдылгаларының хөгжүлдөзү республиканың чурттагы чонунуң информация алырының дең эргезин хандыра берген. Эрткен чылдан бээр Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Тожу, Тере-Хөл кожуннарның чурттагы чону база, республиканың бүгү чону ышкаш, телевидение дамчыдылгаларын көрүп, Тывада, Россияда болгаш даштыкыда болушкуннарны билип ап турарлар.

«Россияга сан-чурагайлыг телевидениени хөгжүдери» деп федералдыг программаны боттандырып турары кончуг чугула социал айтырылганы шиитпирлээринге дыка идиглиг. Чижээлээрге, ол программаның ачызында Россияның чону 20 фе-

дералдыг программаларны халас көөр аргалыг. Аналог телевидение таварыштыр дамчыдылгаларны халас көөрү болдунмас, чүге дээрге хөй чарыгдал негеттинер, ону хандырамынга, ажылгаарынга хостуг радиочастоталар чок болуп турар.

Чаа техниканы ажылгалга кириери инженер-техниктиг ажылдакчылардан, оларның бедик мергежилдинден дыка хамааржыр. Республиканың радио-телевидение дамчыдылгаларының инженер-техниктиг ажылдакчылары сан-чурагайлыг телевидение дамчыдылгаларын хөгжүдери талазы-биле дыка улуг ажылды чорутканнар. Оларның бедик мергежилдиг, кызымаккай ажылының түңнелинде республиканың суурларынга чонувус Тывада болгаш Россияда болушкуннарны көрүп турар апарганнар. «Тыва» КТРК-ның инженер-техниктиг ажылдакчылары сан-чурагай-биле хандыратынган чаа телеаппаратураны ажылгалга кириеринге улуг рольду ойнааннар. Шупту бедик мергежилдиг специалисттер. Оларның удуртукчузу Орлан Ооржак. «Тыва» КТРК-ның чингине директорунга ажилдап тургаш, ону мен ажылга хүлээп алган кижин мен. Орлан Ооржактың удуртулгалары-биле инженер-техниктиг анык ажылдакчылар чоокта чаа ажылгалга кириген сан-чурагайлыг телевидениениң кончуг нарын аппаратуразының ажылын үзүк чок хандырамынга бүзүрээр мен.

Очур ШИРИНДҮҮ,
«Тыва» КТРК-ның 1992-2001 чылдарда чингине директору,
Россияның хүндүлүг радиизи,
Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы.

КАИ ИНСПЕКТОРУ

1966-1969 чылдарда Ыраккы Чөөн чүктүң шериг округунга дайынчы албан-хүлээлге эрттирип тургаш, куяктыг танкыларның механик-чоллаачыларының курстарын база Уссурийск хоорайда шеригниң автомобиль школазын экстерн-биле дооскан мен. Шеригден халажып чедип кээримге, Бай-Тайга кожуннуң комсомол район комитетинде иштиги херектер килдизинге ажилдаары-биле чоруткан.

Районнуң иштиги херектер килдизиниң начальнигиниң өрээлинге чеде бээримге, стол артында бажының дүгү кылаң кара, дыдырашсымаар, улуг карактарлыг анык кижин бижиттинип олур. Ооң эгиннеринде погоннарда үш бичии сылдыстарны база эскерип кагдым. Ол мээң-биле эптиг-эвилең мендилешти. Дарга-биле таныштым, ооң ат-сыын Доңгак дээр болду. Комсомол райкомунуң путевказы-биле иштиги херектер албанынга хүлээп алырын ол меңээ чугаалады.

Кызылга Иштиги херектер ямызының эмчи комиссиязын эрттиргеш, Бай-Тайга районнуң иштиги херектер килдизиниң күрүнениң автомобиль инспектору албан-дужаалга ажилдай бердим. Бо берге ажилга шуудаарынга меңээ улуг деткимчени кылган килдис начальниги О.Д. Доңгакты, районнуң прокурору С.Ш. Сарыгларны кажан-даа утпас мен. Мээң билирим бо даргалар кайгамчык эки кижилер чүве.

Ол үеде көдээ черге КАИ-ниң инспектору болуп ажилдаары белен эвес турган. Чүге дээрге орук шимчээшкениниң чурумун үрзэн чамдык чоллаачыларны орукка доктаадып хынаарга, КАИ инспектору-биле маргыжар, туразының улуун

көргүзүр. Ынчан кижиниң аажы-чааның, культуразының дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Оларның чамдызы көдээ черге машинага хостуг, эзирек-элээр шаап чаңчыгып калган хевирлиг. Ооң уламындан кожунга автотранспорт аймааның озал-ондаа бо-ла болур. Ынчангаш КАИ инспектору кончуг шыңгыы ажилдаар апаар.

Орукка шимчээшкенин чурумун үрзүш, торгаткан чоллаачылар СЭКП партия райкомунга барып, бисти хей черге торгады деп, даргаларга мени билдиртип-даа турдулар. А ол шагда партия райкому хамык чүвениң бажын билир чүве болгай. Кедрезе, чамдык даргалар кызыл биледиң стол кырынга уштуп салып каг деп-даа болур. А мен кызыл-даа, көк-даа билеттиг турбааным өршээлдим.

1960-1970 чылдарда мал оорундан аңгыда, калбак арагалаашкын, кижин өлүрүр чоруктар тыптып келген. Чогуум-на ол үеде мээң акым В.Б. Кара-Сал Тыва АССР-ниң прокурорунга томуйлаткан. Ынчан ол чүгле 32 харлыг турган. Прокурорлап ажилдаан соонда ону Тыва АССР-ниң иштиги херектер сайыдынга томуйлап, милицияның генерал-майору эрге тывыскан. Республикага болган кем-херектерниң дугайында сайытка хүн бүрүде илеткеп турганы билдингир.

Бир кежээ Тээлиниң доозунуң кудумчуларынга машиналар хынап ажилдап турган мен. Шагдаа форма хептиг, холумда шокар ыяштыг мен. Элзэн орайтай бергенде, кудумчуга бир машинаны дозарымга, доктаавайн-даа, халдып эрте берди. Ол машинаның чоллаачызы эзирек деп чүвени дораан билип кааптым. Ону соондан сүрер дээримге, «хаван» чадаг мен. Ынчан КАИ-ге хамаанчок, бүдүн иштиги херектер килдизинге

безин чаңгыс борбак автомашина турган. Ам канчаар, думчукка тулганда бызаа сугжу дээн ышкаш, бир машинаны дозуп алгаш, эзирек чоллаачының соонче хал чоруптум. Сүрген чоллаачым бажыңарның бирээзиниң чанынга машиназын хенертен доктаадып, бажыңче кире халыды. А мен ооң соонче маңнааш, кладовка иштинге кире халып кээримге, демги эзирек чоллаачы балды тудуп алган менче халдап келди. Ынчан мен 20 харлыг, анык, күш-шыдалдыг, эрескашпагай болгаш, чоллаачының менче анып келген балдызын ооң холундан күш-биле дүрген ушта соп алдым. КАИ-ге чаа-ла ажилдап эгелээн үемде чидиг балды бизинден ынчаар чайлаан мен. А эзирек чоллаачыны туткаш, ол моон соңгаар кымче-даа балды көдүрбес кылдыр «ижин кара чок» чугаалаштым.

Үстүндө бижээним эзирек чоллаачы-биле таварылга соонда ажилдап келгеним хөй чылдарда кем-херек үлгедиглерин хөөн калдыр көргөн мен. Шагдаларның ажылы кедергей айыылдыг деп ажылым азый-биле билдим. Дерзип кижилерниң талазындан амы-тынга айыылдыг апарза, дидим, шиитпирлиг хөдөлгени дээр. Бир эвес чазар болзуңза, борбак бажың алзып болур сен. Чамдык таварылгаларда чоннуң амыр-дыжы ол хире аар өртектиг болгулаар.

Ам үе өске. Кижин амытан база өскерилген. Тывага кем-херек үлгедиглери ам-даа болур болбайн аан. Оларның-биле демиселдин мурнуку одуруунда кижилер — иштиги херектер органның ажылдакчылары. Шагдаларның берге албан-хүлээлгезин алыс ындындан бодум билир болгаш, ажылынга шупту чүве эки болурун оларга сеткилимде күзеп чоруур мен.

Даш-оол КАРА-САЛ,
иштиги херектер
органның хоочуну.

А.Чымба
110 харлаанБИЛДИНГИР
УДУРТУКЧУЛАРНЫ
БИРЭЭЗИ

Төөгүже хая көрнүр болза, 1900 чылдарның эгезинден бээр, таптыг-ла 110 чыл бурунгаар, январь айның 24-те Тываның көскү ажылдакчызы, хөй-ниитичи, шылгараңгай кижилерниң бирээзи Александр Маныгевич Чымба төрүттүнген.

А.Чымбаның төрөлдери, чоок кижилери-биле ужуражылганы база ооң ажыл-херээниң дугайында гени Тываның Национал музейиниң ажилдап организастан эрттирген. Республиканы у баштап турган дарганың дугайында сактыг Тываның бирги Президентизи Шериг-оол кончуг тода болгаш билдингир кылдыр чуг Александр Чымба дээрме Салчак Тока, А. Амырбитовна-биле кады ажилдап чораан, дыр деп ынчан дыңнап билдим. «Шынап-ла, хая көрнүрү база чугула. Төрзэн республика хөгжүлдөзү, төрөл чону дээш ажилдап каангы дарга-бошкаларны утпаза эки, оларның Александр Чымба-дыр. Харын-даа Кызыл-М суурнуң бир кудумчузунга ооң адын тывыска эки...» — деп, Шериг-оол Дизижикивич түңн алады.

Александр Чымба элээди оол апар Барыин-Хемчинде төрзэн уязындан ужу өөрөдиге, эртем-билигиниң чадазынче кирген. Ооң хөй-ниитичизи болгаш эртемге кончуг болган. Ол бир мындыг сактышкын лаар чораан. Салчак Тока дарга Александр Ч Москвага өөренирин сүмелзэн. Ооң ыңай и назы-харын кызырып алыры база оларның а чугаадан үнген, ынчангаш паспортунда А. 1908 чылда төрүттүнген деп бижиткен. Ын ол хевээр артып калган.

Ол 1928 чылда Тываның аныктар звин кирген. Черле ынчаш эртем-билигге чүткүлд дээди эртемни Ырак-узак хоорайга кызыма өөренип тургаш чедип алган. Тодаргайлаа нинградка И.В. Сталин аттыг Чөөн чүктүң нистиг университетин 1935 чылда дооскан чылдың ноябрьда Кызылдың эмнелге албан ч директорунуң хүлээлгезин күүседип түр кады даан, оон ийи ай эрткенде, Эртемденнер комит даргазынга томуйлаан. Бо комитетке ол Але Пальмбах-биле 1938 чылга чедир кады ажы Ооң очулдурукчузу болуп турган. Төрөлд чугаазындан алырга, Чымба чогаал база Пальмбах-биле кады олургаш, чогаалын баз чылап чораан деп сактып турдулар.

1938 чылда Тыва Арат Республиканың туд гаш үлетпүр сайыдынга соңгуткан. Даанган хө кызымак, тура-соруктуг, кандыг-даа ажилды рындан чалданмас дарга 1941-1944 чылдарда тар Совединиң даргазынга, ТАР-ның даштык тер сайыдынга томуйладып ажилдаан. Ада-ч Улуг дайынының чылдарында фронтуга дуза чыыр улуг харысалгалыг ажилды Александр харылап турган дээрзин Шериг-оол Ооржак чугаалады. Совет Эвилелинге дайын чылда Тыва Арат Республиканың чону дыка дузал ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга бижик чедирери-биле Тывадан төлээлеп ч даргаларның бирээзи Александр Маныгевич дарга болгаш Лопсанчап Ооржак олар кады ч келгеннер.

1944 чылда бичии республика ынчалды вет Эвилелинге бактаап кирген. Чымба да үеден эгелээш, 1961 чылдың февраль эг чедир Тыва автономнуң областың күүсекчи к дин удуртуп келген. Ооң соонда ийи чыл бол Тываның даг рудазы комбинатының оралакч газынга ажилдаан. Хүндүлүг дыштанылгаже республиканың күрүне архивинге директор Хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш орденнери, Республика ордени шаңналдарлы «Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы» деп Александр Маныгевичиге тывыскан.

Ася ТЮ

Зоя СЕРЕНДОО,
ТР-ниң алдарлыг
ажылдакчызы.
Тээли суур.

Тываның Күрүне архивиниң
фондузундан

ТЫВА ПОЭЗИЯНЫҢ «РЫЦАРЫ»

Тыва литератураны сайзырадырынга улуг идигни берип чоруур чогаалчыларның бирээзи Мария Хадаханэ Юрий Кюнзегештин чогаалчы ажилына мындыг үнелелди берген. Ийги салгалдың билдингир чогаалчылары М.Б. Кенин-Лопсан, С.С. Сюрюн-оол, К.К. Кудажы, Е.Д. Танова болгаш өске-даа чогаалчылар-биле кады тыва литератураның үүжезин көвүдөдиринге ол төлөптүг үлүү кирип чораан. Ылаңгыя тыва поэзияның делгем, чырык, чараш оруун ажитканнарның бирээзи, ол орукту бүгү назынында чандыр баспаан.

Чүге ынчаар чугаалап турарымны база бадыткап көрей. С.Б. Пюрбю база кайгамчыктыг поэмаларны, шүлүктөрү бижип чораан. Ооң бижип кааны «Күскү сесерлигин» ам-даа ырлажып чор бис. А.С. Пушкинниң чогаалдарын ооң очулгазынга моон соңгаар-даа номчуур апаар бис, мен аңаа бүзүрээр мен.

Ю.Ш. Кюнзегештин 20 ажыг поэзия чыындыларында кирген шүлүктөрүнүн чамдыызы чоннуң ынак ырлары болуп хуула берген, улустуң чүректинде артып калган. Чогаалчының төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чылдар эртип турар-даа болза, ооң шүлүктөрүн номчуп, ыры апарган ырыларын ырлажып чор бис.

«Тожуну көрбээн кижиги — Тываны көрбээн» дээни ышкаш, Ю.Ш. Кюнзегештин поэзиясын номчуваан кижиги тыва литература-биле танышпааны ол деп болур. Тыва поэзияда ооң ээлеп турар туружу ол хире бедикте-дир. Каас-чараш Тожунуң оглу Ю. Кюнзегеш төрөөн черин-даа, Тыва чуртун-даа, Улуг Россиянын-даа бир деңге ырлап, алган база чоргаарланып-даа чораан.

Ол Тожунуң Арбык деп черге төрүттүнген. Ырак-узак, озалааш черге төрүттүнген, өскен-даа болза, Ю.Ш. Кюнзегеш бичиизинден-не бижики-билге өөренип, 15 харлыг элээди оолдуң баштайгы шүлүктери ынчангы Тыва Арат Республиканың солун-сеткүүлдеринге үнүп эгелзэн. 1951 чылда ол Абаканниң башкы институтун дооскан. Сөөлзүредир А.М. Горький аттыг литература институтунуң Дээди курстарын база дооскан. ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүнге 1949 чылда-ла кирген.

Ол үениң чаартылгаларына чоннуң киржилгезин, оларның өөрүшкүзүн, чуртталгага хамаарылгазын шүлүк жанрының янзы-бүрү хевирлеринге көргүзүп чораан. Тыва поэзияга поэма, сонет, баллада, үштээн шүлүк-ожук дажы дээн хевирлерин ажыглап эгелзэннерниң бирээзи. Ынчангаш ооң бижээн шүлүктери ханы уткалыг, янзы-бүрү овор-хевирлиг. Ю.Ш. Кюнзегештин шүлүктөрүн номчуп ораарга, ында кирген сөс бүрүзү эң-не чиге, шилиттинген, чеченчидип чугаалаар болза, «кыдыынче сыскый идер-даа» чер чок — ол хире чиге, ол хире шын, ол хире эпиг кылдыр ажыглаан. Кайгамчык-ла шүлүкчү!

Ооң тыва дылче очулдурган чогаалдары база кайгамчык чечен-мерген болгаш, оларны номчаан кижиги ол шүлүктөр, поэмалар ооң бодунуң бижээн чогаалдары кылдыр бодай бээр. Юрий Шойдакович дыка-ла хөй ат-алдарлыг чогаалчыларның чогаалдарын тыва дылче очулдурган. Ол алдарлыг кижилерниң чогаалдары-биле сеткил-сагыжын үлежир арганы төрөөн чонунга берген. Тыва

дылче делегейде билдингир чогаалчыларның чогаалдарын очулдуруу Юрий Шойдаковичниң ажыл-чорудулгазының бир хевир, угланыышкыны. Очулдурукчу — тускай мергежил. А. Пушкинниң, М. Лермонтовтуң, И. Тургеневтин, М. Горькийниң, А. Блоктуң, С. Есенинниң, С. Шипачевтуң, Еврипидтин, Ф. Шиллерниң, Ж.-Б. Мольерниң, Э. Ростаның болгаш өске-даа чогаалчыларның чогаалдарын тыва дылче очулдурган. Оон аңгыда ССРЭ-ниң, Россияның биче буурай чоннарының чогаалчыларының чогаалдарын база тыва дылче очулдуруп, Ю.Ш. Кюнзегеш бодунуң очулдурукчу ажилын база сагыш сеткилинден кылып, төлөпти-биле бадыткап чораан. Ооң бодунуң чогаалдары база дыка хөй дылдарже очулдуртунганы таварылга эвес, орус, украин, чуваш, якут, алтай болгаш өске-даа дылдарда парлалгаа үнген.

Ю.Ш. Кюнзегеш чогаалчы, очулдурукчу ажилы-биле кады эртем-шинчилел ажилдарын база кылып чораанын бир аңгы демдеглевес арга чок. Ооң шинчилел ажилы улустуң аас чогаалы-биле ту-душ холбаалыг. Ол «Тыва кожамыктар» номун чыып тургускан. Кожамыктар номунуң эге сөзүндө болгаш тайылбырында ооң эртем-шинчилел ажилы кылып чорааны тодаргайы-биле көстүп турар. Оон аңгыда экспедициялар үезинде тывылган даш көжээлдерде оюп каан эрте-бурунгу түрк дылда бижимелдерни база очулдуруп, түрк дылдыг чоннарның культу-разын билип алырынга үлүүн кириген.

«Тыва литература төөгүзүнүң очерктери» номун, тыва литератураны школага өөренир өөредилге номнарының тургузукчуларының бирээзи. Орус-тыва литература харылзааларының дугайында статьялар, тыва поэзияның төөгүзүнге хамаарышкан публицисттик материалдар дээш өске-даа шинчилел ажилдарын ол бижээн. Ооң бодунуң чуртталгазының, чогаалчы ажил-ижиниң дугайында статьялар, рецензиялар база эвээш эвес парлаттынган.

Тыва поэзияның эге чадазын салганнарның бирээзи, онзагай чараш Тожу черниң оглу Ю.Ш. Кюнзегеш бөдүүн болгаш биче сеткилдиг кижиги. Ол чогаалчы эш-өөрүн-даа, улус чонун-даа бир деңге көрүп, улугну улуг деп, бичини бичи деп хүндүлөп чораан.

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажил-дакчызы аттың, Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының база Тыва Республиканың Президентизиниң С.А. Сарыг-оол аттыг чогаал шаңналының лауреады деп хүндүлүг аттарның эдилекчизи. «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунче ооң ады база кирген. Тыва литературага болгаш ном-дептер үндүрүлгезинге кириген үлүү дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы, «Парлалганың тергини» деп хөрөк дем-дээ-биле база Ю.Ш. Кюнзегеш шаңнаткан.

1993 чылда Юрий Кюнзегешке «Тыва Республиканың улустуң чогаалчызы» деп хүндүлүг атты Тыва Республиканың бирги Президентизиниң Чарлы-биле тывысканының дугайында база ол ышкаш 2005 чылда Тыва Республиканың Чазаның доктаалы езугаар ооң ады-биле Тываның ном үндүрер черин адаан дугайында документилен Тыва Республиканың Күрүне архивинде шыгжаттынып чыдар.

Улустуң чогаалчызы Ю.Ш. Кюнзегеш бүгү назыда поэзияга төрөөн черин, төрөл чонун алган чораан. Ооң сөөлгү үндүрген шүлүктөр чыындыларының аттары безин ону бадыткап турар: «Чаңгыс өнчүм — уян ырым», «Бодамдарым бодаралы», «Шынап-ла, улуг чогаалчының, тыва поэзияның «рыцарының» бодамдарын амгы салгал бодарадып чоруур.

Куулар МААДЫР,
ТР-ниң күрүне архивиниң кол специализи.

Чагаалар аразындан

АМ-ДАА ЭДЕРЖИП ЧОР БИС

Бистер школаны барык 25 чыл бурунгаар дооскан бис. 1992 чылдың Чаа-Хөл ортумаа школазының доозукчулары бис. Эге школа-ны эрги Чаа-Хөл суурга өөренип доозупкаш турувуста, ол үеде чаа Чаа-Хөлче бистин суурувусту көжүрүп эгелзэн.

Бистер база хамык чон-биле чаа суурже көжүп келген бис. База ол-ла өөренип турган эштерим, өөрлерим-биле чаңгыс класска кады өөрени берди-вис. Бистерни аныяк башкы Б.Т. Сагаан-оол хүлээнип алган. Башкыыстың баштаа аажок, бис, бичии улус ону билбейн, ыглажып-даа турган бис. Солун-на

үелер турган. Ам чээрби ажыг чылдар илдик чокка шуужуп эрте берди. Бистиң аравыста ам кандыг эртем-билигиги кижилерни чок дээр. Хөй чылдар эртсе-даа, чаңгыс классчылар амыдыралдың улуг коппазынче кире бергеш-даа, эп-найыралдың быжыг донун үспейн, ам-даа эдержип чор бис.

Школа доосканывыстан бээр чээрби беш чыл болганын база демдегледивис. Шупту чыгып келгенивисте, чаңгыс өг-бүлениң ажы-төлдери-биле дөмей бис. Эки кижизидилге, бот-боттарынга хүндүткелдиг чурттаарының түннели мындыг боор дээрзин амыдырал көргүзүп турар. Бистерге хамаарышкан куда-дой, өөрүшкү-муңгаралдың шуптузу чаңгыс классчы эш-өөрүвүстүң киржилгези чокка эртпээн дизе, хөөредиг болбас. Бистер ышкаш, аныяк-өскеннер база школачы найыралды ынчал-дыр үнелеп чоруурун күзээр-дир мен.

Елена ЧАТБАЛ,
Чаа-Хөл суур.

Журналистиң орук демдеглели

САЯН ДАГЛАРЫН АЖЫ

Күчүлүг Улуг-Хемниң белдиринде турар хоорайдан Саян дагларының уунче «Истана» деп чычаан шала кезээликтей шимчеп үнүпкен.

Кызылдың оң талакы эриинде көвүрүгнү эрте халыткаш, орукка достунуп турган чорумалдарны аныяк чолаачы Херел олуртуп алды. Хостуг олуттар бар боорга, чоокку суурларның чурттакчыларын орук ара дүжүрүптер дээш ынчанган хевирлиг. Элзэн улгады берген назылыг акый биле бир херээжен пассажирлер кирип келгеш, мээң чанымга олуруп алганнар.

— Абакан баарыңар ол бе,

Ол-ла чорааш, Билсининче тавар чүткелдивис. Улаштыр дагларын кырлады ч. Мындыг чараш оранд турар-дыр бис деп ч. биле чугаалап болур дөрт эргилдезинде х. дар сүвүр даглар-ла. Ооң дугайында чога. шагда-ла уран-чече бижип каапкан. Бо о. руткан Саян даглары деп үнелиг даштарны шуут эңдерик. Кыдатта фронт дыка аар өртект алдын, мөңгүндөн арт. даш-тыр. Бистиң кырл. рып эртип турар дагл. оон хөй чүве чок...

Кызыл — Абакан
аразының чазалыг оруу.

дунмам? — деп, кирип келген акый менден айтыра каапкаш, кожазынга: «Амырадывыс көрем, харын-даа бо машинага таваржы бердивис» — дей-дир. — Ийе, Абакан чедер бис. Силер кайнаар баар силер? — деп удур айтырдым.

— Мен Суш суурга дүжер мен, бо акый Уюкка чедер кижиги. Ажылдап каапкаш, дыштаныр хүннерде чангаш кээрим ол — деп, херээжен кижиги мурнай харылап кагды. Ийи аңгы суурларда чурттап турар-даа болза, аразында черле таныжар хевирлиг, орук дургаар чугаалажып чордулар. Элзэн болганда демги-ле акым менден айтырды: — Бо чолаачылар кезээки үеде чоруп турар бе, дунмай? Мен ажыл шагының соонда, кезээниң-не достунар кижиги-дир мен ийин. Бажыңым Уюкта болгаш — дидир.

— Хүннүң-не кезээликтей вокзалдан Абаканче чоруп турар машиналар-дыр. Ол-дур харын, бо оолдар-биле дугуржуп ап туруңар, акым — деп, мен билир-даа ышкаш сүмелей кааптым. Хөөкүйлерни, амыдырал дээш, бажыңында «чыргап» чытпайн, суурдан хоорайже ажылдап, аай-дидир достунуп чоруп турарлар деп бодап олурдум. Баштай-ла чанымга олурган угбай суурун дужунда орукка, бистиң-биле байырлашкаш, дүже берди. Оон элзэн болганда Уюктуң чурттакчызы акый дүжүп бар чыткаш:

— Че, эки чедер силер, орук-суур менди-чаагай, дунмаларым! — дээш, дүжүп кагды. Бис-даа улаштыр чоруптувус. Туран хоорайны оранчок эрте бергеш, «Шивилиг» доскуулу чоокшулап кээрге, камгалал курларны шарып алырын чолаачывыс бистерге сагындыра берди. Бистер камгалал курларны шарып алдывыс. Доскуулга турбайнда, чолаачы хөлгезин оожуму кончук башкарып эртип келди.

Саян дагларын дып эрткеш, Арадан бей деп суурларны та Хакасияның төвүнге д. ийи шак үезинде чеди. вис. Чырык кудумчуларн эртип, демир-орук вок. чедер халдып келгеш, до. Чамдык пассажирлер турар аразында, менче «Силерни чедер бажы. бичии болгаш чедири. мен, ажырбас» — дээр. рааш манап олурдум. звилең-ээлдек, сагыш. гыр чолаачының оожу. бүдүжүн магададым.

— Херел, мени база чедирип көр, дунмам — д. акый дилеп чугаалады.

— Чаа, чедирип каар деп харыылады.

Элзэн болганда, ани. лаачы бистерни баар. нарывыска чедирип. Шынап-ла, ажылынга де. зымак чолаачы-дыр, жирлерин эң сөөлүнге үдеп чедирип каар. Кы. үнерде-ле артыкы олутк. ган кижиги мен, орук д. элзэн болгаш-ла, «Ар. соок-тур бе, кандыг-дыр. сагыш-човап айтырыг. чорду. Мен доңар хама. чылыы кончук боорга, хар. курткамны уштуп алгаш о. болгай мен. Мындыг э. чолаачының адын-сывы. лузу-биле айтырып албаа. бодумну буруудадып ол. Че харын, ол-даа ажырба. соонда база бир хүн Кы. Абакан аразында чоруп т. дөмей-ле ужуражы бээр ча. мен. Чолаачылар кажа. кайнаар-даа аъттаныр. белен болур улус. Мени. орукка үдеп чедирген база. дагларын ажыр чоруп. аныяк чолаачы Херелдин. ак, чоруу чогуңгур-ла болз.

Ася ТУ

Авторнуң тыртты

Төөгүнүн балалчак арыннарындан

Танчай Оюнун 125 харлаанынга, репрессияга таварышканындан бээр 80 чылынга

УЛУГ ТАНДЫНЫҢ ОГЛУНГА ТУРАСКААЛ

Танчай Оюн 1893 чылда Тандай кожуунун Межегей деп чайлаг черге яды малчын арат Оюн Чырын-дайның өг-бүлезинге төрүттүнгөн.

Элээди чылдарында бай улустун мал-маганын кадарып чораан. 1921 чылдың август 13-16-га чедир бүгү Тываның шуулган хуралының кир-кисизи. 1921 чылдан Тываның Революстуг Намының ийгүнү, ТАР-ның баштайгы саң-сайыды. 1927-1930 чылдарда Р-ның даштыкы черектер саң-сайыды. 1932-1934 чылдарда ТАР-ның Министрлер Чөвүлелинин оргазының бирги оралакчызы, руненин план комиссиязының оргазы. 1934-1937 чылдарда Р-ның Күрүне банкызының оргазы. Революстуг Тывага онза Р-ның Дээди шаңналы Респуб-лика ордени-биле шаңнаткан.

1938 чылдың октябрыда ТАР-ның ИХЯ-ның Суд коллегиязының иитпири-биле, ТАР-ның ре-прессияга херээнге хораны че-регин дээш, дээди хемчегге (боолуп) шийтирген. 72 шак дур-унда шийтпирни күүсеткеш, өг-бүлезиниң өңчү-хөреңгизин өйгөн. 1964 чылдың сентябрь-да РСФСР-ниң Дээди суду ТАР-ның Суд коллегиязының үндүргөн иитпирин солааш, кем-херектиң асты чогун барымдаалааш, Танчай Оюнну буруу чок деп өйгөн.

Танчай Оюнну репрессия-да тудуп хоруп каарда, өңчү бажы-төлдүг турган: уруу-андыжаа, улуг оглу Хурбаа, огу Чагар-оол, уруу Ак-Уруг-ныяанда-ла чок болган, огу-иш, уруу Сай-Суу. Ооң өөнүн ити чеди дугаар уруун божуп-ыткаш, чок болган. Чоннуң ийзы дээш актыг черге ший-тирген Танчайның ажи-төлү-рган-авазының (авазының азы) холунга артаканнар.

Танчай Оюнну дээди хемчег-ле шийткен деп чарлапкан

соонда, «чоннуң дайзынының» өг-бүлезин Кызыл хоорайдан шөлүпкен, чоогунда араттар-биле кожа чурттава хемчегни безин алган. Үр болбаанда ти-пографияга ажилдап турган улуг-оглу Хурбааны ажилындан, баш-кы училищезинге өөрени берген-оглу Чагар-оолду училищеден, хеп фабриказынга дааранып ажилдап турган уруу Хандыжаа-ны фабрикадан үндүрүпкен. Ын-чалза-даа Танчай Оюннуң ажи-төлдери кадыг-бергени эртип, аштап, доңуп чок болбааннар.

Оглу Чагар-оол 1950 чылда Кызыл-Хавак хөмүр-даш уурга-йынга ажилдай берген. Ша-лыпчы күш-ажылы дээш Крас-ноярск хоорайга дагжыларның 1-ги шуулганынга чораан. Кы-зыл-Хавак шахтазынга хүндүлүг дыштанылгаже үнгүже чедир ажилдаан. РСФСР-ниң шахта ажилдакчыларының аразын-дан «Социалистиг Күш-ажыл-дың мурнакчызы» деп хөрек демдээниң эдилекчизи, «Даг ажилдакчызының Алдары» меда-лының 3-кү чергезиниң эди-лекчизи. Танчай Оюннуң ажи-төлүндөн Чагар-оол хөй ажи-төлдү өстүрген, Мария Галина, Зинаида, Любовь, Чучаймаа, Халбукай оларны.

Танчай Оюннуң уруу Ханды-жаа дайын үезинде Кызылдың дааранылга фабриказынга эр улустун идик-хевин даарап ажил-дап тургаш, эки ажилы дээш ол шагда ховар эт — хеп ба-зар илиир-биле шаңнаткан. Ол төлөпиг ажи-төлдү өстүрген. Уруу Людмила Ивановна Өндүр-культура шугумунга ажил-дап чораан, ооң оглу Семен Дажы-Серенович Монгуш Тыва Республиканың, РФ-тиң күш-культуразының алдарлыг ажил-дакчызы, бокска ССРЭ-ниң спорт мастериниң кандидаты, бокска делегей чергелиг судья, Тывага кик-боксингиниң үндезилекчизи, бокска, кик-боксингиниң тренер-башкы.

Танчай Оюннуң бичи огу

Танчай Оюннуң өг-бүлези.

Маиш арга ажил-агыг черинге ажилдап чорааш, аныяанда чок болган. Уруу Сай-Суу өзүп кел-геш, Кызылдың башкы училище-зинга кирип алган. Училищениң хөй-ниити ажилынга, бот-ты-вынгыр уран чүүлүнге идепкейлиг кирип, комсомолдун даалга-ларын ак сеткилдиг күүседип чораанының түңнелинде Сай-Суу комсомол бөлүмүнүн секретарына соңгуткан. Республиканың ком-сомолчулар конференциязының ажилынга кирип турда, ол-ла конференцияга «чоннуң дай-зынының» уруу дээш делегат мандаын хавырган. Эртенинде ону училищеден үндүрүпкен. Ооң соонда адын Галина Дан-чаевна Сайзу кылдыр өскертир-ужурга таварышкан. Кажан Сайзу өгленип алган турда, өөнүң ээзин чогуур органнар байысаап, ажил-азы «чоннуң дайзынының» уруун шилип ал дээрге, ажилды шилип алган. Олар Люся дээр бичи уруглуг турганнар. Сайзу уруун чааскаан азырап артып калган. Уруу бир хар четпейн тургаш, аарааш чок болган. Сайзу бир оолдуг — Олег Викторович.

Танчай Оюннуң беш ажи-төлү берге чуртталганы эрт-

кеннер. Муңгаралга, актыг чер-ге нүгүлдээшкннерге, куду көрүүшкүннерге таварып чо-рааш, чырык өртемчиден чо-рупканнар. Чүгле уруу Сайзу адазының чырык адын чүгле документ езугаар эвес, чон му-рунуга база агартып, аказының дугайында тыва чон арыг шынны билип алзын дээш, хөй ажилды кылып чорааш, 2005 чылдың ноябрь 1-де чок болган.

Танчай Оюннуң ажи-төлү че-же-даа кадыг берге таварышса, төлөпиг ажилдап, чурттап, ажи-төлдери эки кижилер кылдыр кижизидип өстүрүп кааннар. Ооң уругларын езулуг маадырлар деп санаар мен. Тыва улустун «Өскүзүндөн өлбөс» деп чугаазы-ла шын.

Танчай Оюн Чырындай оглу-нун думалары Данзын-Көк Оюн, Чик-Сүрүн Оюн база репрессияга таварышканнар.

Данзын-Көк Чырындай оглу Оюн 1899 чылда төрүттүнгөн, ТАР-ның кежигүнү, ТАР-ның Министрлер Чөвүлелинин дарга-зының оралакчызы албан-ду-жаалга ажилдап чораан. 1938 чылдың декабрь 7-де ТАР-ның ИХЯ-ның Суд коллегиязының

шиитпири-биле дээди хемчегге (боолуп) шийткен турган. Ону хо-ругдал лагеринге 8 чылга кеземче эрттиреринге солаан. Данзын-Көк Оюн орус кадалыг чораан, чаңгыс уруглуг турган дээр, ооң кайда чурттап турары билдинмес.

Чик-Сүрүн Оюн 1898 чылда төрүттүнгөн. Тывага баштайгы шагдаа ажилдакчызы, ТАР-ның Чазаан камгалаар албанның даргазы. 1938 чылдың декабрь 7-де ТАР-ның ИХЯ-ның Суд коллегиязының шийтпири-биле дээди хемчегге (боолуп) ший-тирген. 1938 чылдың декабрь 13-те шийтпирни күүсеткен.

Бөдүүн арат Чырындай Оюн-нун 3 оглу кем чок черге ме-ге-хопка нүгүлдедип, ханныг репрессияга таварышканнар. Танчай Оюннуң 125 харлаанын база дээди хемчегге таварыш-канындан бээр 80 чылын 2018 чыл-да демдегеп эрттирерин Алдан-Маадыр аттыг национал музей-ниң салбырының, репрессияга таварышканнарның килдис эр-гелекчизи Шолбан Сергеевич Ооржак биле Танчай Оюннуң дөргүл-төрөлдери, уйнуктары 2017 чылдың октябрь айда чугаа-лажып көргөннер. Танчай Оюннуң төрүттүнген черинде Межегей суурга тураскаалды тургузарын, Межегей школазын ооң ады-биле адаарын сүмележип чугаалаш-тылар. 2018 чылдың апрель айга чедир акша-төгөректи чыгаш, тураскаал тургузар талазы-биле ажилды эгелээш, 2018 чылдың октябрь айда тураскаалды ажи-дар деп түңнелге келгеннер. Ынчангаш олар Тандай кожуунун Межегей сумузуңуң чагыргазынга (чагырыкчызы Оксана Мунзук), сумунуң Төлөзлекчилер хуралы-га (даргазы Олег Куулар) дилег билдиришкнни киригеннер. Кайызы-даа Межегей суурнуң чурттакчылары, ол айтыргыны шийтпирлер боор.

2018 чылдың апрель айда тураскаал кылырынга ачы-дуза концертинче бүгү тыва чонну кыйгырып тур бис. Ылаңгыя Улуг Тандиниң чонун. Тандиниң алы-ады алдарлыг өгбениниң чырык адын мөңгөжидип көрээлиңер, ол төлөпиг киж.

Сергей ОЮН.
Бай-Хаак суур.

Салым-чол

ЛАМА КОҢ-КОМБУ ДУГАЙЫНДА

Хомду дайынынга кирип чораан Бай-Тайга чурттуг Допур Мерген-ович Салчактын төөгүлүг чугаала-рын дыңнап чораан мен. Ол 1880 чылда төрүттүнгөн. Хөл сумузуңга даргалап, арбан удуртуп, Бай-Тал сумузуңуң «Сталин» колхозун тургу-зарыңга үлүг-хуузуң кирип чораан киж. Ам ооң чугаазын номчукчулар-га таныштырайн.

Буян-Бадыргының авазы ачам сугнуң-ы-биле кожа-хелбээ турган. Ынчан ону мен, улус чаптааш, Күскежик деп ай берген дээр. Азыраан ачазы Хайдып-ар-Даа дээр киж чүве-дир. Күскежик үеде ховуңуң ховузуңга чаңгыс өгге, он-ы харлыг бичи оол-биле (Коң-Комбу) кады чурттап турган. Коң-Комбунуң-ган-авазы чүве-дир (адын Сержи диди Сержимаа-даа дээр).

Ховуга чаңгыс өгнү даайым болур киж чуруп экелгенни сактыр мен. Ынчан он-ы харлыг турган мен. Долгандыр эле-нелчек дөңнер, ырак эвесте эзим-даа-а. Кырган-авамның караа орта көрбес, хирезинде мени азырап, аш-чегин-лып берип олурган. Эвээш өшкүлүг-даа-а. Ол өшкүлерин ыш хумуңчугажын-дур саап алыр киж. Мен өшкүлерни-дарып чорааш, ыштап-даа эккээр тур-м. Кестүк дээр ыдыыс үргүлчү мени-ерер. Өгден ырак эвесте аът баглаа-п турганын билер мен. «Дажы-Серен-и-гуш дээр даайың келир, бисти өскээр-күрер болган киж» — деп кырган-авам-аалап турган.

Бир-ле хүн Коң-Комбу эвээш өшкүзүн

кадарып чорупкан. Оларны мойнунда би-чии коңга баглап каан көк хуна баштаар турган дээр. Хенертен барыын чүктен дээрге шаштыккан дег, дой-доозунуң, бачыттыг дүвү шуурган келгеш, чер кы-рын караңгылады шыва шаап эгелзэн. Караңгылай бээрге, кайнаар-даа баар арга чок апарган. Бичи оолче Көстүк дээр ыды-сыыңайың сыңып эгелзэн, чоогунда хая-баарында ыжык черге бажын дуглааш, ыды-биле кады чыдыпканнар. Шуурган-даңны атсы хадып, ыяш-дашты көдүрө-шаап, даң адып чорда чүгээртзэн.

Оол бажын көдүрүп кээрге, арны-бажы-кум-сай довурак болган. Ол тура халааш, аалының уунче маңап чорупкан. Кара суг кыдыыңга келгеш, чунуп алырын кызыткан. Кырган-авазының чүктедип каан хавында курут, быштаа хевээр. Чем чиир хөөн чок. Өг турган черде чүү-даа чок болган. Хенертен оол дүвүрөп эгелзэн, «кырган-авай, кырган-авай!» деп алгырып-алгырып-ыглап чорааш, бажының углаан черинче чоруп каан.

Бурган өршээ, чаш төл та чеже хонук-улчуп, азып келген чүве. Көстүк дээр ыды-оолдан черле чыда калбаан. Ооң соондан даайы дилеп чоруурун ол каяа билер ийк. Чүктешкизинде быштаан бичиулеп буза-соп чип чораан. Ырак эвесте шаараш-зиминиң эдээнде ыш буруңайнып турарын оол көрүп каан. Чоокшулап келгеш көөрге, ыяшты чонуп тургаш, сырлар-биле тудуп-каан бичежик бажыңчыгаш болган. Ооң-иштинде бир-ле кижиниң соктанып тура-ры дыңналыр. Ооң чоогунда эргижирей-берген өг тип каан. Кандыг-чүү-даа болза,

кым-даа болза дээш оол кортпайн-даа би-чежек бажыңче кире берген. Дөжү кырында кызыдып каан демирден бир-ле чүвени аныяк эр киж маска-биле соп кылган турган. Оолду эскерип кааш, бажыңдан кызыл-даван буттарыңга чедир хемчээй көргөш:

— Кайыын келдиң, кымның оглу сен? — деп айтырган. Оолдун чугааланыр харык-чогун билгеш, өөнче чедип киригеш, демир-суугунуң кырында хөнектен шайны куткаш, ийи холдап сунган. Оол ам-на шимченип, шайны ийи холдап алгаш ижи, саржагыг тыва далган салып бээрге, чүгүдүп чип олурган. Өгнүң ээзи дарган аштаан төл-дүр, хөөкүйнү деп кээрлөп, кайгап олурган. Оон чоокта чаа аалга Дажы-Серен Монгуш деп киж киригеш, читкен оол дугайында айтырганын сактып келген. Адын Коң-Комбу деп адаанын утпаан. «Адыңны кым дээрлү?» — деп айтыраарга, «Коң-Комбу» — дээн.

Дарганның адын Холай дээр болган. Кожазы өг дарганның угбазы чүве-дир. Ол угбазы кыс уруглуг. Элээди апарган Коң-Комбу ол аалыңга чаңчыгып, хоюн кадарып турган. Холайның чээни уруг-база хоюн кадарып чоруп каар.

Бир хүн оларның илдерзиниң хой кадарар үлүү таваржы берген. Уруг калчан-шилги адың чедип алгаш келгеш: «Сен хой бажын дозар сен» — дээрге, оол аажок өөрзэн. Комбунуң караа уругнуң өрүп каан чавагалыг чажында. Ол узун чажын оорга-зын куду салып бадырыпкан. Уругнуң инек-караа дег шаңгыр карактары көжээленип-калган турган оолче удур көрүп келген. Оол дүрген-не өскээр көрө берген. Ынчан уруг чазык каттырган. Ооң чаптанчыг кат-кызы оолга аажок таарзынган. Бодунуң үе-чергеи оол-биле таныжып алзын дээш, ооң авазы хой кадарар үлүгү таарышты-рыпкан болган. Шак ынчаар аныяктар кады

чоруп тургаш, таныжа бергеннер.

Коң-Комбу бир хүн хой кадаргаш кээр-ге, Дажы-Серен даайы чедип келген. «Аныяк киж өөренип алыр болгай, оглум» деп чагааш, арыг идик-хевин кедиргеш, адың мундуруп алгаш, Чадааның Устүү-Хүрээге өөренири-биле чедирип каан. Ол аңаа 13 хире хуурак оолдар ара-зынга өөрени берген. Ынчан турда, Устүү-Алдыы хүрээлерни дүжүрүп, эт-севин ха-вырып эгелзэн. Лама башкыларны тудуп, хоругдал турган. Коң-Комбу баштадыр ке-зек оолдарны чугула херек ном-судурлар, чүдүлге херекселдери-биле аъттарга чүдүргөш, Кара-Дыттың ыңдында бир чажыт черге оларны чажырып суп казын дээш чорудупкан.

1921 чылдың июнь 25-26 хүннеринде Чадааның Алдыы, Устүү хүрээлериниң аразында Ортаа-Дыт деп черге Бээзи, Даа кожууннарның чыгыжы болган. Ынчан Тываның девискээринге дүвүрээзинниг үе турган. Ол-ла чылдарда ак-хаанның атаман Казанцев Тарлашкын хемден Хем-чикке чеде берген. А Кочетовтун шерин база Шагаан-Арыг чоогундан Чадаанага чедип келген турган.

Коң-Комбу Холай Кыргыстың аалы-га кээрге, чепселгенген шериг улустар, бөдүүн араттар чыгып турар болган. Оларга каттыжып алгаш, Моолдан келген эжелекчи ак шериглерниң удур демиселин-ге (Даг-Ужу — Хөндөргей — Кызыл-Мажалык чедир) кирип, маадырлыг чоруктары хөйүн кылган. Коң-Комбу Тывазын дашты-кы дайзыннарда камгалап, тиелелгелиг чанып келгеш, Холай дарганның ажилын кылчып, ооң угбазының уруу-биле аас-ке-житиг чурттап чораан.

Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну, РФ-тиң
улус өөредилгезиниң тергинни.

Бай-Тал суур.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ
КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва
хүреш, сумо бөлүүнүгө хүлээп ап турар.

Бир айда өрттээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Душтеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге
халас эштир.

Тренер-башкы:
Баасан Андрее-
вич Баткар — Тыва
Республиканың На-
чын мөгези, сумо-
га спорт мастери,
оолдар аразында
Европа чемпиону,
сумога бичии оолдар
аразынга Делегей
чергелиг чемпион, аныяктар аразында 3 дакпыр
Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Ол ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейне-
ге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар.
Бир айда өрттээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа назыны четпээн 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник,
четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн
санында халас эштир.

Тренер-башкы:

Донгак Сайын-Белек

Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-

биле:

1. Эмчи справказы

(дерматолог, я/гист, педиатр).

2. Сугга эштир хеп, бөрт, карак шили, чунар-

бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Байыр чедиришкени

«СЫЛДЫСЧЫГАШ» СОЛУНГА
БАЗА «БАШКЫ» СЕТКҮҮЛГЕ

Тыва парлаганың төөгүзүндө уттундур
бар. Ол болза, февраль 1-ниң хүнү-дүр. Ынча
чылдың февраль 1-де республиканың «Сылдыс-
чылдар солуну» катап тургустунган, а 1993
февраль 1-де республиканың башкыларыңа «
сеткүүлү үнүп эгелзэн. Бо чылын «Башкы» сетк
үндөзилеттингенден бээр 25 чыл болуп турар.

Ынчанга «Сылдысчыгаш» уруглар сол
катап тургустунган хүнү-биле база «Башкы»
күүлүнүң 25 чыл ою-биле республиканың өгбө
солунунуң чогаадыкчы коллективи байыр чедир
редакцияларның коллективтеринге, оларның но
ларыңа болгаш бижикчилеринге бүгү-ле эки чү
күзеп, аразында чогаадыкчы харылзаазы улам бы
хөй-ле чагыдып алыкчыларлыг болурун йөрзеп т

Промою печь
автомобилей не сн-
мая панели.

ПРОДАМ:

- 1) Бутовые трубы
- 2) Легковой прицеп (но-
вый)
- 3) Колеса комплект 195/65/
R15, шиповые — 4 штук
- 4) Колеса 175/70/R13 лето
— 2 штук
- 5) Диски литые — 4 штук.

Телефон: 8-913-112-6801

«ШЫН» солунуң туду садып
алыкчыларының кичээнге

«Шын» солуну «Гаруда», «Беш сылдыс» садыг
төптөрүндө, Тувапечаттың:

- 50 дугаар садыг чанында;

- «Южный» универмагының чанында;

- «Востокта»;

- 20 дугаар садыг чанында;

- Төптө: Арбат; Детский мир (40 дугаар садыг
чанында) киоскилеринде база редакцияның бодун-
да (Красноармейская кудумчузу, 100. 2-ги каът, 7
дугаар өрзөл) садып турар.

УАЗ автомашинага
артык кезектерни са
база ЧАГЫДЫП ап бол

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өрт
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет —
44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүң 1 кезээниң 4 пункту-
зун езугаар) организацияларны болгаш
албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар
кады ажылдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115
тел. 8-913-358-08-88.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило
заявление от гр. Российской Федерации, Чупдума Шол-
бана Байыр-ооловича о предоставлении земельного
участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель
сельскохозяйственного назначения, с видом разрешенного
использования скотоводство, расположенного по адресу:
Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский
район, м. «Шолпураш», с общей площадью 62817 кв. м. с
кадастровым № 17:14:0202001:93.

В рамках действующего законодательства в течение
30 дней со дня опубликования данной информации адми-
нистрация Чаа-Хольского района принимает письменные
возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имуществен-
ным отношениям администрации Чаа-Хольского
кожууна Кенден Х.П.

В администрацию Чаа-Хольского района поступило
заявление от гр. Российской Федерации, Седипбей
Максима Маскырофовича о предоставлении земель-
ного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из
земель сельскохозяйственного назначения для сельскохо-
зяйственного использования, расположенного по адресу:
Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский
район, с. Чаа-Холь, м. Терезин, с общей площадью 100000
кв. м. с кадастровым № 17:14:0502003:78.

В рамках действующего законодательства в течение
30 дней со дня опубликования данной информации адми-
нистрация Чаа-Хольского района принимает письменные
возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имуществен-
ным отношениям администрации Чаа-Хольского
кожууна Кенден Х.П.

Информационное сообщение о проведении
открытого аукциона по заключению договора
купли продажи земельного участка из категории
земель — населенных пунктов.

Администрация Чаа-Хольского кожууна на осно-
вании постановления председателя администрации
«О проведении открытого аукциона на право заклю-
чения договора купли продажи земельного участка»
№40 от 23 января 2018 года извещает о проведении
открытого аукциона по заключению договора купли
продажи земельного участка из категории земель —
населенных пунктов.

Аукцион состоится 06 марта 2018 года в 15:00 ч.
в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу:
Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь,
ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускается физические лица
и юридические лица. Один заявитель вправе подать
только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на
участие в аукционе, поступившая по истечении сро-
ка ее приема, возвращается в день ее поступления
заявителю. Предмет аукциона: заключение договора
купли продажи земельного участка.

Лот № 1: Российская Федерация, Республика Тыва,
Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Белек, участок
9, с общей площадью 1253 кв.м., кадастровый номер
17:14:0101027:328, разрешенное использование —
для индивидуального жилищного строительства На-
чальная цена — 25400, Размер задатка — 5080, шаг
аукциона — 762.

Лот № 2: Российская Федерация, Республика Тыва,
Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Белек, участок
10, с общей площадью 1242 кв.м., кадастровый но-

мер 17:14:0101027:329, разрешенное исполь-
— для индивидуального жилищного строи-
Начальная цена — 23500 р., Размер зад-
4700 р., шаг аукциона — 705 р.

По лоту № 1,2 ограничений и обременен
пользовании земельного участка нет.

Заявки на участие в аукционе принимаютс
бочим дням с 01 февраля 2018 г. по 02 марта
отделе по земельным и имущественным отно-
администрации Чаа-Хольского района по
Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ча
ул. Ленина д. 8. с 9:00 ч. до 18:00ч.

Сумма задатка должна поступить на рас-
счет организатора торгов до 18:00 ч. 02 мар-
года.

Для участия в аукционе претендент
предоставить одновременно:

1) заявку (в двух экземплярах) на участи
ционе с указанием реквизитов счета для во-
задатка;

2) копии документов, удостоверяющих ли-
(для физических лиц);

3) нотариально заверенные копии учредит
документов и свидетельства о государственной
трации юридического лица;

4) доверенность на лицо, уполномоченно
ствовать от имени заявителя при подаче зая-
участие в торгах;

5) документы, подтверждающие внесение з
Информация о торгах размещена на Ин-
сайте администрации Чаа-Хольского кожууна
chaa-hol.tyva.ru/ и на официальном сайте РФ д
мещения информации о проведении торгов torg

солунуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12687 экз. Үндүрүлгениң тиражы:

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35,
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлөтүр болгаш кодээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).

Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгарал талазы-биле
Федералдык албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкзэн.
Херечилдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаган.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Краченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдар
торларының бодалдары редакцияның туру-
дүүлөйүн барып болур. Айыттыг саннар
өскө-даа фактылары, дыңдагылары дээш
боттары харылзаар.

Чагыдылган индекс: хуу кижилерге — 11531
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр
Хемчээли 3 парлаар ама
Номерни парлаггаже дужааганы
график езугаар — 21.00, херек кырында — 1
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче